

Varierande titulatur: En jämförelse av titlar och social stratifiering i tre källtyper under svenskt 1730-tal

Henrik Ågren

Denna artikel behandlar förhållandet mellan titulering och social stratifiering i 1700-talets Sverige.¹ När en människa tituleras placeras hon på en social karta: vilken sfär hon tillhör och vilket anseende hon har. Detta var förstås särskilt viktigt i 1700-talets ståndssamhälle och följaktligen användes titlar snart sagt alltid när människor till- eller omtalades.

Studier av titulering kan utgå från titlar som preciserade en människas primära sociala position, oftast sysselsättning: skomakare, major, kyrkoherde etc.² Sådana titlar kallas här *positionstitlar*. Denna studie inriktas dock på sekundära titlar, vilka inte syftade till att presentera en människas sysselsättning utan till att visa respekt. Vanligast var så kallade *äretitlar*. De bestod av ett eller ett par adjektiv som ansågs karaktärisera den omtalade utifrån social tillhörighet: *välboren* för adelsmän, *manhaftig* för befäl etc. Därutöver förekom en del andra titlar av liknande slag: *herr* för män av högre social status; titlar avseende civilstånd för kvinnor, som *fru*, *bustru* eller *jungfru*; samt slutligen hantverkarnas speciella *mäster*.

Mer specifikt undersöker artikeln hur människor titulerade varandra i praxis. Trots att titlar i princip var direkt kopplade till social position kan det inte tas för givet att människor i daglig kommunikation och umgänge – det vill säga i praxis – titulerades på samma sätt i alla situationer. Här blir därför sekundära titlar särskilt intressanta. De var mindre precisa än positionstitlar och medgav därför större utrymme för variation.³ Denna variation kan visa vilka sociala gränser som uppfattades som viktiga vid sidan av officiella kategoriseringar som gjordes av rangrullor, Tabellverket etc. Vilka yrken och samhällspositioner förenades eller separerades genom titulering, på vilka grunder gjordes dessa kategoriseringar och hur stabila var de?

Dessa frågor har undersökts i en tidigare studie baserad på en enstaka källtyp: rättegångsprotokoll. Resultaten var intressanta, men så homogena att det finns anledning att förmoda att protokollen inte ger en fullständig bild av hur titlar

användes under denna tid.⁴ Därmed är den naturliga följdfrågan för denna artikel: Hur påverkas bilden av relationen mellan titulering och social stratifiering under 1700-talet av att olika källtyper jämförs?

Två typer av källor har studerats för det ändamålet: lagfartsbrev från Uppsala rådhusrätts lagfartsprotokoll och tillfälleslitteratur via Uppsala universitetsbiblioteks samling *Personalverser över enskilda*.⁵ Till skillnad från i rättegångsprotokoll formulerades titlar i båda källtyperna av privatpersoner. Medan lagfartsbreven är mindre högtidliga och mer formella står tillfällesdikterna för motsatsen: mer högtidliga eftersom texterna kom till i samband med att en person skulle hyllas, mindre formella eftersom de inte var del av affärsöverenskommelser. I denna artikel jämförs alltså dessa båda källtyper med rättegångsprotokoll och med varandra. Därmed är artikelns syfte tudelat: dels att undersöka hur titlar användes i praxis, dels genrens betydelse för eventuella variationer.⁶

Artikelns bredare syfte är att bidra med ny förståelse av ståndssamhällets sociala stratifiering. Sten Carlssons epokgörande *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865* (1949) visade att de fyra stånden varken var stabila eller i sig utgjorde en tillräcklig grund för att förstå det svenska 1700-talets sociala struktur. Verket utgår dock från att den sociala tillhörigheten i varje given situation var mer eller mindre fast. Detta perspektiv kom länge att dominera forskningen.⁷ Under senare tid har historikers intresse däremot alltmer riktats mot praxis: hur människor uppträder, kommunicerar eller betraktar sig själva och andra. Detta intresse har bland annat påverkat forskning om social klassificering och stratifiering.⁸ Social tillhörighet ses inte längre som fast ens i ett givet historiskt läge, utan som något som befinner sig i ständig förhandling.

I ståndssamhället var förvisso sociala gränser både striktare och tydligare än i vårt eget. Uppfattningen var att om varje människa höll sig till sina uppgifter och sin plats i förhållande till andra, säkrades samhällets fortbestånd.⁹ Primärt garanterades gränserna genom att lagar och privilegier var olika beroende på samhällsgrupp. Detta legitimerades genom schematiska och idealtypiska framställningar av befolkningen.¹⁰ Systemet upprätthölls dock inte uteslutande av lagar eller normativa skildringar utan också av hur människor uppträdde och behandlade varandra i både ceremoniella och vardagliga sammanhang, både privat och publikt. Regler måste reproduceras för att verkligen vara en integrerad del av ett samhälle. I sådan praxis försvinner dock garantin för att de absoluta kategorierna och deras strikta gränser iakttas. Det dagliga umgänget har en tendens att leva sitt eget liv och följer inte nödvändigtvis den norm det från början utgick ifrån.¹¹ Det är därför värt att pröva hur de gränser lagar och normer drog upp faktiskt iakttogs. Fanns det variationer i vilka människor som räknades till en specifik grupp? Kan

det rent av vara så att praxis skapade nya gränser och grupper som skiljde sig från de officiella? Vilka var de i så fall?

Titulering och social stratifiering i rättegångsprotokoll

Enligt rättegångsprotokollen styrdes titulering av tre principer:

1. Stånd. Denna princip syftar på titlar som gavs åt samhällsgrupper vars samhörighet enbart grundades på privilegier och/eller samhällsfunktion. Det bästa exemplet är adeln, där alla, oavsett kön eller sysselsättning, titulerades *välboren* eller *högvälboren*.

2. Profession. Här avses titulering till lika distinkta grupper, vars särart dock baserades på utbildning och specialistkompetens: präster (varianter på *vördig* och *lörd*), ämbetsmän i hög- eller mellanposition (*bögaktad* eller *välbetrodd*) samt hantverkare (*mäster*). Att profession var en viktig princip visas också indirekt. Dels av att köpmän, gästgivare och lägre tjänstemän (länsmän, frälsefogdar m. fl.) – av vilka inte krävdes formaliserad utbildning – inte heller gavs exklusiva titlar utan delade på titeln *välaktad*.¹² Dels av att kvinnors titlar inte skilde sig åt mellan olika yrkesgrupper. En gift kvinna tillhörde sin makes stånd och kunde – exempelvis bland hantverkare – dela hans arbetsuppgifter, men hon var inte en erkänd medlem av hans profession. Mästarbrev var inte tillgängliga för henne. Det var med andra ord inte den reella sakkunskapen utan den formella kompetensen som var avgörande för tituleringen.¹³

3. Status. Denna princip genomsyrade all titulering men visas tydligast ur två aspekter. Den ena är att samhällets lägre skikt – upp till bönder, bergsmän och de lägsta tjänstemännen – aldrig titulerades. En gräns drogs alltså mellan vad som i princip kan kallas allmoge respektive ståndspersoner.¹⁴ Den andra är titlar som tydligt separerades efter anseende. Sådana fanns dels inom distinkta grupper. Inom adeln titulerades obetitlade *välboren* och högadel *högvälboren*; bland befäl gällde *äreboren* och *manhaftig* för underofficerare och *ädel* och *manhaftig* för officerare etc. Dels märks det också inom bredare grupper. Kvinnors titlar avslöjade inte något om gruppstillhörighet, men däremot status. Högt uppsatta kvinnor titulerades *fru*, något enklare *madame* och vanligt folk *bustru*, oavsett vad de och deras makar sysslade med. Jämför också att köpmän, gästgivare och vissa enklare tjänstemän alla titulerades *välaktad*.

Ytterligare en intressant detalj är att rättegångsprotokollens titulering inte bara var enhetlig utan också i stort följde rekommendationerna ur Johan Biurmans instruktionsbok i brevskrivning, *En kort doch tydlig bref-ställare*.¹⁵ Denna bok

var ingen förordning och det är inte känt hur spridd den var, men det närmaste en normativ källa som samtiden hade.¹⁶ Förhoppningen om att titlar använda i praxis skulle vara mer flexibla än i principiella och schematiska källor har alltså så långt kommit på skam.

Det innebär dock inte att den hypotesen är helt falsifierad. Rättsprotokoll ger visserligen en varierad bild av mänskliga mellanhavanden, men de är i första hand myndighetstexter. Inställsamhet, intimitet eller andra faktorer som kan medföra variationer i hur individer tituleras verkar knappast förekomma. Det är därför som denna artikel bygger på just källor formulerade av privatpersoner: lagfartsbrev och tillfällesdikter. I sådan interaktion finns det större anledning att förvänta sig variationer av känslomässiga, diplomatiska eller personliga skäl. I jämförelsen med de tidigare resultaten blir frågan: Var sociala gränser fasta eller fanns det utrymme för variation beroende på källtyp?

Lagfartsbrev – utförlighet och flexibilitet

Lagfartsbreven bekräftar huvudsakligen den redan etablerade bilden. Adelsmän titulerades *välborna*, präster *lärda*, hantverkare *mäster*; människor av högre rang fick finare titlar än de av lägre etc.¹⁷ Stånd, status, och profession var även här viktiga principer för social stratifiering. En skillnad är dock att lagfartsbrev och andra inlagor som väntat var artigare än protokollen. Detta tog sig olika uttryck.

Ett var att titlar var mer utförliga. Två illustrativa exempel är *äreboren* och *konsterfaren*. Äreboren var ett förstärkningsord till bland annat ämbetsmäns *välbetrodd* eller det mer allmänna *välaktad*.¹⁸ I protokoll användes äreboren enbart i underofficerars titel *äreboren och manhaftig*, för att skilja dem från officerars *ädel och manhaftig*. Orsaken till att termen aldrig användes före *välbetrodd* eller *välaktad* var rimligen att den inte fyllde någon funktion: konstruktionerna *ädel och välbetrodd* eller *ädel och välaktad* förekom nämligen inte. I inlagor skrevs äreboren däremot ibland ut, till exempel när inspektorn Erich Hallberg kallades "äreborne och välbetrodde".¹⁹

Samma typ av utförlig artighet återfinns när skomakaren Erik Bodman och färgaren Anders Kihlberg titulerades "konsterfaren mäster".²⁰ *Konsterfaren* var en specifik hantverkartitel.²¹ Den användes aldrig i protokoll – där kallades hantverkare enbart *mäster* – men privatpersoner emellan var artigheten tydligen större. Dessa exempel styrker därför antagandet att inlagor var generösare än protokoll. Samtidigt är det viktigt att understryka att exemplen inte förändrar bilden av social stratifiering. Inga nya gränser mellan grupper upprättades och inga tidigare

iakttagna överskreds. I ordet konsterefarem ligger emellertid ytterligare en precisering, utöver mästare, av hantverkarens yrkesskicklighet.

Däremot finns det fall där inlagorna överskred gränser som protokollen upprätthöll. De är få och inte särskilt utmanande, men visar ändå att sociala gränser inte var absoluta. Främst handlar det om personer som i inlagor titulerades finare än sina likar i protokollen. Återigen finns goda exempel bland hantverkare. I en inlaga kallades sämskmakaren Johan Holmberg *välaktad* och hans hustru Eva Mejer *madame*, i två andra guldsmeden Carl Lemoin *herr*.²² I protokoll var samtliga dessa tre titlar reserverade för personer som befann sig högre upp på den sociala skalan än hantverkare. Madame användes för att titulera ämbetsmän- och prästmakor, välaktad för lägre tjänstemän, köpmän och gästgivare samt herr för i princip alla män över allmogestatus utom just hantverkare. Därför är dessa titlar uppenbart finare än de titlar hantverkare och deras makor fick av protokollen: *mästare* respektive *hustru*.²³

Ett liknade exempel är hur rådmannen Anders Upström kallades *högaktad*.²⁴ Den titeln användes i protokollen uteslutande för högre ämbetsmän: borgmästare, auditörer, slottsfogdar etc. Rådsmän kallades där *välbetrodna*, vilket var titeln för något lägre ämbetsmän, som skrivare, kronofogdar och bokhållare.²⁵ Rådsmän var strikt sett inte ämbetsmän utan borgerskapets förtroendevalda. Under 1700-talet var dock uppgifterna så krävande, tillsättningsproceduren så byråkratiserad samt utbildningen och kompetenskraven så höga att rådmännen de facto var en blandning av förtroendemän och ämbetsmän.²⁶ Protokollens titulering gav dem ett erkännande i den riktningen, medan den aktuella inlagan gick ett steg längre och jämställde dem med borgmästare.

Att dessa människor gavs finare titlar innebar i praktiken att den sociala stratifieringen blev mindre markerad. De personer vars titlar de approprierade – prästmakor, lägre tjänstemän och köpmän i hantverkarnas fall respektive högre ämbetsmän i rådmannen Upströms – befordrades nämligen inte i lagfartsbrev (med undantag av en köpman, se nästa avsnitt).²⁷ Därför blev gränsdragningen mellan olika grupper mindre skarp. Personer och grupper som protokollen separerade behandlades mer jämlikt i inlagor. Värt att notera är dock att ingen av titlarna *madame*, *välaktad* eller *herr* var kopplad till specifika kunskaper eller uppgifter i någon kalltyp. De markerade enbart status. Rådsmän tillhörde i sin tur samma samhällsfas som borgmästare. Sätillvida är skillnaderna mellan materialen så här långt alltså ganska små och rör främst vertikal stratifiering, inte horisontell.²⁸

Horisontella gränser överskreds dock när köpmannen Nils Kyronius, fältskären Carl Hultman och språkmästaren Anton Papi alla titulerades *högaktad*.²⁹ I protokoll användes titeln *herr* för människor inom samtliga dessa tre sysselsättningar.

Köpmän kunde dessutom kallas *välaktad* och fältskärer *mäster*.³⁰ Titeln högaktad användes i protokollen för högre ämbetsmän och var alltså finare än alla dessa, men det viktigaste är att den därmed också var reserverad för en samhällsfunktion ingen av de ovan nämnda tillhörde.

Här finns alltså det första belägget för att lagfartsbrev kunde överskrida protokollens gränser, även när det gällde titlar som var starkt förknippade med specifik uppgift. Särskilt revolutionerande är detta dock inte. För det första är termen *högaktad* inte språkligt distinkt. Trots att den i protokoll användes om en lättavgränsad grupp, angav den till skillnad från titlar som *konsterfaren* eller *manhaftig* inte grupp-specifika egenskaper. Kanske de personer som använde högaktad i breven bara betraktade det som en finare form av det mer allmänna *välaktad*. För det andra var det bara köpmannen Kyronius som helt saknade koppling till ämbetsmannarollen. Både fältskären Hultman och språkmästaren Papi var anställda vid universitetet och därmed i bred bemärkelse ämbetsmän.

Mer anmärkningsvärt är att samma inlaga kallade Papi "herr professor". Det kan tolkas som ett grovt överträdande av såväl vertikala som horisontella gränser. Språkmästarna undervisade på universitetet, men de moderna språken räknades inte till de akademiska ämnena utan till de så kallade exercitierna tillsammans med bland annat fäktning och ridning. Därför var lärarna inte professorer.³¹ Gränsöverträdelsen framstår som särskilt uppseendeväckande eftersom det inte var professors äretitel, utan själva positionstiteln Papi gavs. Det kan dock finnas en förklaring. Vissa språkmästare kunde erhålla professors värdighet som en utmärkelse, och trots att det är oklart huruvida Papi tillhörde dem finns det exempel på att han kallades professor i universitetets egna papper.³² Om författaren till inlagan, fiskalsänkan Catharina Korsman, titulerade fel, var hon alltså i gott sällskap.

Trots detta var det framför allt vertikala gränser som var otydligare i inlagor än i protokoll. De människor som kallades *högaktade* i protokoll, det vill säga högre ämbetsmän, fick samma titel i inlagor trots att det innebar att de titulerades på samma sätt som människor med enklare befattningar.³³ Här syns alltså samma fenomen som när hantverkarbefolkningen titulerades *herr*, *madame* och *välaktad*. Den ökade artigheten riktade sig främst mot samhällets mellanskikt och därmed blev den sociala stratifieringen mindre markerad.

Denna studie i lagfartsbrev och inlagor har visat att enskilda personer var friare i sin terminologi än myndigheter, en frihet som framför allt tog sig uttryck i ökad generositet vid titulering, men som bara i liten utsträckning utmanade den stratifiering som syntes i protokollen. Privatpersoner var artigare i sitt tilltal än domstolen. Rimligen beror det på att domstolen inte hade något behov av att ställa sig in eller förstärka ömsesidiga band. Denna artighet gick heller

inte till överdrift. Nya gränser eller sociala kategorier har inte stått att finna och de redan kända gränserna respekterades trots att terminologin förändrades något.

Tillfällesdikt

I tillfällesdikter känns mönstret från andra källor igen på flera punkter. De flesta horisontella och vertikala skillnader upprätthölls. Adelsmäns, prästers, befäls och hantverkares specifika titlar användes endast om respektive grupps medlemmar.³⁴ Vidare titulerades grevar och friherrar *högvälborna*, övrig adel *välborna*; både präster och ämbetsmän generellt med finare äretitlar ju högre position de hade, gifta kvinnor oftare som *fru* om de tillhörde samhällets övre lager, etc.³⁵ Det finns dock en del skillnader, varav en är av teknisk karaktär.

I tillfällesdikter förekom till skillnad från i domstolsmaterialet (protokoll och lagfartsbrev) ogifta kvinnor. Dessa titulerades på annat sätt än gifta kvinnor (mer om detta nedan). Att kvinnors titlar varierade med civilstånd är redan känt. För fullständighetens skull kan det dock bekräftas att även civilstånd var en faktor för stratifiering, men enbart för kvinnor. Huruvida män var ogifta eller gifta var inte lika viktigt. Rimligen har det att göra med att kvinnors samhällsposition i allmänhet påverkades mer av civilståndet än mäns: Dels ändrades deras juridiska och ekonomiska villkor, dels bytte de samhällsklass från faderns till makens om de gifte sig utanför sitt stånd. För män avgjordes däremot alla sådana frågor av yrke eller sysselsättning, vilket ju också speglas i tituleringen av dem.

Utförlighet

En annan teknisk skillnad var att medan domstolsmaterialet angav titlar sporadiskt, innehöll tillfällesdikterna snart sagt alltid sådana.³⁶ Inte heller detta är förvånande. Både protokoll och inlagor fyllde en praktisk funktion där det väsentliga var att identifiera personer. Eventuella hövliga titlar var bara en bonus. I tillfällesdikter var sådana titlar däremot en central del av budskapet eftersom de skrevs för att hylla eller ära någon.

Annars går den stora skiljelinjen inte mellan de olika källtyperna domstolsmaterial och tillfällesdikt. På flera punkter liknar inlagor och tillfällesdikter varandra mer än vad inlagor liknar protokoll. I båda användes till exempel *konsterfaren* om hantverkare.³⁷ Precis som i inlagor skrev också tillfällesdikterna gärna ut *äreboren* i sammanhang där protokollen utelämnade titeln.³⁸ Vem som formulerade

sig (enskild eller myndighetsutövare) var alltså en viktigare faktor än kontext (juridiskt ärende eller hyllning). Därmed överskreds dock inte några etablerade gränser. Äretitlarna höll sig inom sina horisontella gränser i alla källtyper. Tillfällesdikter kunde liksom rättsinlagor premiera folk och få dem att verka finare än vad protokollen bekyrnade sig med, men inte heller de utmanade gärna etablerade skiljelinjer mellan stånd och yrkesgrupper.

Mer preciserad stratifiering: profession

I ett par sammanhang var tillfällesdikterna mer specifika med skillnader än övriga källor. I båda betonades profession. Det ena sammanhanget är en smula otydligt. En rådmän och en borgmästare kallades *välvisse*.³⁹ Titeln är inte känd från domstolsmaterialet, men Biurman anger den som korrekt tilltal vid brevskrivning till magistraten i Stockholm, tillsammans med *vällagfärne*.⁴⁰ Det är alltså uppenbart att *välvisse* syftar på juridisk kompetens.

Det andra är desto mer tydligt. I domstolsmaterial titulerades både prostar och professorer med titeln *höglärd*.⁴¹ Bruket var traditionellt på två sätt. Dels utgick det från tidens ståndsindelning, enligt vilken professorer socialt tillhörde prästeståndet. Dels anspelar det på den gamla kopplingen mellan prästväsande och utbildning. Det är värt att notera att en prost framför allt hyllades för att vara just lärd.⁴²

I tillfällesdikter gör sig dock en skillnad mellan prästerskap och lärarkår gällande. Prostar kallades som väntat höglärda, men för professorer förekom även *vittberömd* och för juristen Johan Erik Fick *vittlagfärne*.⁴³ Här gjordes alltså en distinktion som grundades på funktion och samtidigt var ståndsgenomskridande. Skillnaden mellan professorer och prostar markerades tydligare än i övriga källor. I stället för bildning var det professorernas framgång som värderades. Man ska inte dra för stora växlar på termen i sig, eftersom det inte finns några belegg för att avsändaren i varje enskilt fall reflekterade över vad den betydde. Någon gång måste dock ett antal personer ha delat uppfattningen att det var mer hedersamt för en professor att vara berömd än att vara lärd samt att det samma inte gällde prostar.

Tillfällesdikternas viktigaste bidrag ur denna aspekt är ytterligare ett argument för att den moderna kategoriseringen profession ofta var viktigare än traditionell ståndsindelning. Ännu tydligare än i distinktionen mellan höglärda präster och vittberömda professorer märks det hos juristen Fick, som ju kallades vittlagfaren i stället för vittberömd. Här gjordes till och med skillnad mellan olika kompetenser inom professorsgruppen.

Specialfallet tromän: statstjänst

I tillfällesdikterna finner vi även en ny princip för titulering. Män i statlig tjänst kunde i fallande ordning tituleras *konungens högstbetrodde man* (rang över generaler), *konungens högtbetrodde man* (general och generallöjtnants rang), *konungens troman* (generalmajor till överstelöjtnants rang) eller *konungens trotjänare* (rang under överstelöjtnant).⁴⁴ Sådana titlar förekom enbart i tillfällesdikt, vilket antyder att de betraktades som särskilt högtidliga. I det studerade materialet finns fyra stycken: riksrådet Claes Ekeblad (d. ä.) titulerades "högstbetrodde man", överste Bengt Horn och biskop Nicolaus Barchius "troman" samt sergeant Nicolaus Grip "trotjänare".⁴⁵ Exempelen är få, men höll sig inom konventionerna.

Eftersom tromanna-titlar bara gavs till män i statlig tjänst, innebar de i sig en horisontell begränsning. Mer specifika sådana iakttoogs däremot inte: både excellenser, präster och befäl kunde vara tromän. Till skillnad från hur äretitlar användes hade varken ståndsgränser eller professionalism någon betydelse i det här fallet. Däremot framhävde titlarna alltså dels inbördes status, dels innehavarens relation till kungen och staten.

Det är värt att stanna till vid denna relation. Tromannens titel anspelar på att han representerade den högsta makten i samhället, även om hans egen position var relativt blygsam. Ett frekvent användande av tromanna-titlar skulle därför indikera att staten var en viktig faktor för social stratifiering, vilket statsmakten gärna också ville.

Med början under slutet av 1600-talet framträdde ett motstånd från staten och kungamakten mot stånd som överordnad princip för social stratifiering. För den starka statsmakt som växte fram kunde särskilt adelsståndet vara ett hinder. En adelsmans höga sociala status utgick från hans blotta existens. För statsmakten var det däremot viktigt att människors anseende i första hand bestämdes av vilka tjänster de utförde åt staten. Som ett medel att vända balansen från stånd till statstjänst infördes 1672 en rangrulla, följd av flera utökade och förnyade versioner. I dessa fastslogs en tydlig rangordning för statsanställda, helt baserad på tjänst och utan hänsyn till börd eller stånd.⁴⁶ En ofrälse kapten rankades alltid högre än en adlig löjtnant, en friherrlig lagman alltid högre än en grevlig härads-hövding etc.

Införandet av rangordningen innebar dock inte en upplösning av ståndssamhället. I stället uppstod två parallella system. På så sätt skiljde sig Sverige från till exempel Ryssland och Danmark, där rang- och ståndsordning integrerades så att den som uppnådde en viss rang automatiskt räknades som adlig.⁴⁷ Rätttegångsprotokoll och inlagor ger inte heller några indikationer på att rangrullan

påverkade tituleringen. Visserligen innebar högre positioner finare titlar bland präster, ämbetsmän och befäl, men det hade inte med rangordningen att göra. För det första var statstjänst inte ett villkor för de titlarna (även privatanställda ämbetsmän titulerades), för det andra togs präster inte upp i rangrullan och för det tredje förekom samma eller liknande skillnader även före rangförordningarna.⁴⁸ Detta betyder dock inte att synen på social stratifiering var helt opåverkad av tjänsterangens införande. Det har hävdats att rangordningen var viktig, i både det officiella och det sociala livet, särskilt under 1700-talet.⁴⁹

Tromanna-titlarna utgick alltså från rangen och var därför ett sätt att lyfta fram statstjänsten. Att sådana titlar förekom i tillfällesdikter tyder alltså på att uppfattningen om kungens/statens betydelse hade fått ett visst gensvar. Att de förekom så pass sällan och inte alls i andra källor tyder dock på att gensvaret var begränsat. Vidare avslöjar tromanna-titlarna ett behov av att särskilja sig. I en kontext där fler människor titulerades och vissa fick finare titlar än i andra sammanhang, var nya titlar ett sätt för exklusiva grupper att poängtera sin ställning. Inte heller detta tycks dock ha varit särskilt viktigt. Tromanna-titlarna användes trots allt sällan och förekom endast i tillfälleslitteraturen – den källtyp som på samma gång var mest högtidlig och minst formell.

Det finns dessutom detaljer som pekar åt motsatt håll. Precis som i domstolsmaterialet titulerades adelsmän till och med i hög ställning vanligen (*hög-*)*välboren* i stället för med *troman*, *högaktad*, *manbaftig* etc. Claes Ekeblad och Bengt Horn var de enda adliga personer som presenterades som tromän och i deras titulatur ingick också högvälborne. För andra personer med hög position inom staten – till exempel landshövdingen Johannes Brauner, hovrättspresidenten Hans von Fersen och kammarherren Ulric von Düben – användes endast adlig äretitel.⁵⁰ Oavsett källtyp var börden generellt viktigare än tjänsten för adeln, till och med när de besatt högt uppsatta poster. Nicolaus Barchius var i sin tur den enda biskopen som figurerar i materialet, men även i hans fall kompletterades tromannatiteln med ämbets titeln *högvördige*. Även Nicolaus Grip, slutligen, gavs en äretitel vid sidan om tromannatiteln, men den avvek från det gängse och behandlas nedan.

Gränsöverskridande

Exemplen med vittberömda professorer och statsanställda tromän visar att tillfällesdikternas titelgenerositet jämfört med andra källor kunde få till följd att mer specifika sociala gränser beaktades. I andra fall fick sirligheten motsatt effekt.

Ett exempel som känns igen från inlagorna är att hantverkare ibland titulerades *herr* och därmed placerades på samma nivå som ståndspersoner.⁵¹ Ett annat är

hur ämbetsmän på mellannivå ibland titulerades med de högre ämbetsmännens *högaktad*. Vissa sådana ämbetsmän förekom i domstolsmaterial (där de titulerades *välbetrodde*): bokhållare, inspektor, stadsfiskal respektive uppbördsmän.⁵² I andra fall rörde det sig om innehavare av tjänster – tullnär och lantmätare – som inte figurerade i protokollen och som därför inte kan jämföras direkt.⁵³ De posterna befann sig dock knappast på samma nivå som de ämbetsmän som kallades *högaktade* i protokollen. Att det var fråga om en befordran är därför uppenbart.⁵⁴

Ännu mer anmärkningsvärt är hur studenter titulerades. De gavs ibland präst- och lärartitlar som *höglärd*, *högvällärd* eller *vällärd*.⁵⁵ Något liknande förekom inte i domstolsmaterial, där de möjligen kunde få den hedervärda men oprecisa titeln *herr*.⁵⁶ Horisontellt tillhörde både studenter och professorer präst- eller läroståndet, men vertikalt var skillnaden stor – rentav dikotomisk. De unga utbildade stod mot de mogna färdigutbildade. Att kalla en student *vällärd* kan jämföras med att kalla en lärling eller gesäll *mäster*. Här rör det sig alltså om en rejäl utmaning av en social ordning som andra källor respekterade, om än i det lilla. De vertikala gränserna suddades ut helt.

I normalfallet är vertikala överskridanden mindre utmanande än horisontella: gradskillnader är mindre uppseendeväckande än artskillnader. När ett dikotomiskt förhållande negligeras är dock skillnaden så stor att det kan jämföras med att ge någon en titel som helt och hållet förknippades med en annan samhällsfär. Nästa fråga är om sådant också förekom

Det gjorde det. Titeln *högaktad* användes faktiskt ännu bredare än vad exemplen ovan visar. Till att börja med om köpmän. Deras äretitel i protokoll var alltid *välaktad*. I lagfartsbrev användes *högaktad* om en ensam köpman, vilket får ses som ett undantag. I tillfällesdikterna förekom det däremot flera gånger.⁵⁷ Möjligen finns det en rent språklig förklaring till detta. *Högaktad* kan ha uppfattats som en finare form av *välaktad*, på grund av den språkliga likheten. Syftet var i så fall helt enkelt att särskilt hedra köpmännen. Därigenom utmanar denna avvikelse den gruppbaseade sociala stratifiering som tidigare har fastslagits endast i begränsad utsträckning.

Mer anmärkningsvärt var det att fältskären Johan Corlborn och sergeanten Nicolaus Grip kallades *högaktade*.⁵⁸ Fältskärer titulerades i rättsmaterial antingen *herr* eller *mäster*.⁵⁹ Den första titeln var allmän, men den senare var förknippad med en helt annan yrkesgrupp än titeln *högaktad*. Medan protokoll och inlagor närmast likställde fältskärer med hantverkare, jämställde denna tillfällesdikt dem med ämbetsmän. För en sergeant som Grip är variationen ännu mer talande. För befäl fanns den etablerade och tydligt beskrivande titeln *manbaftig*. En samhällsgrupp som i tidigare undersökta källor och i andra tillfällesdikter

titulerades genom en yrkesspecifik äretitel,⁶⁰ gavs här en titel som förknippades med en annan yrkeskår.

I fallen Grip och Corlborn är avvikelserna större än när högaktad användes i stället för välaktad. Titeln syftade inte till att kategorisera någon av dem utan till att helt enkelt visa dem extra respekt. Exemplet är få och det tyder på att de etablerade sociala skillnaderna inte utmanades på allvar, men de visar ändå att gränser och kategorier inte var heliga. Uppenbarligen fanns det utrymme för variationer i social stratifiering via titulering.

Friare titulering

Rimligen berodde variationerna på att tillfällesdikterna var privata skapelser, inte avsedda för myndighetsbruk, och därmed friare till formen. Detta blir än tydligare genom att det bland dem återfinns titlar och titelkombinationer som inte förekom inför rätta eller hos Buirman. Titeln högaktad föregicks ibland av äreboren i stället för av ädel: alltså *äreborna och högaktade*.⁶¹ När studenter kallades *höglärda, högvällärda* eller *vällärda* föregicks även dessa titlar i vissa fall av äreboren i stället för någon av de termer som domstolskällorna använde och Buirman rekommenderade (*vördig, ärevördig, högärevördig* eller *ädel*).⁶² Det rör sig om en sammanblandning av olika deltitlar som antingen kan förklaras med att skribenten inte var insatt i den korrekta titulaturen eller att det helt enkelt inte var så noga. Ännu mer flagranta exempel är de fall där häradskrivaren Peter Hagelstein och bokhållaren Carl Haldin kallades "högaktad och välbetrod" respektive "högvälaktad och välbetrod".⁶³ Här fungerar termer som normalt användes som huvudord i stället som förled.

I andra fall användes rena hemmakonstruktioner. Föraren Johan Otto Fæder kallades till exempel "välädle och manhaftige".⁶⁴ Uppenbarligen tyckte författaren inte att det var tillräckligt att ersätta den normala underofficerstiteln *äreboren och manhaftig* med officerares *ädel och manhaftig*, utan bättrade på den ytterligare. I en annan dikt kallades Fæders vapenbroder, kvartermästare Lars Hallberg "väläreborne och välmanhaftige".⁶⁵ Både förledet och huvudordet är här förstärkt. På samma sätt fick somliga präster titeln *ärevördig* förfinad till *välärevördig* och prästmakor *äreborna* till *väläreborna* eller *högåreborna*.⁶⁶

Det fanns tydligen ett behov av att bättra på etablerade titlar med förstärkningar. Så långt skiljer sig fenomenet inte från de ovan nämnda fall där människor gavs etablerade titlar som egentligen var lite för fina för dem. Det intressanta är dock att de här förstärkningarna inte följde något hierarkiskt system. "Välärevördig" användes till exempel både om kyrkoherdar och komministrar och separerade alltså inte vertikalt. På liknande sätt kunde lantmätare kallas både *högåktade*,

högvälaktade och *välbetrodde* och köpmän både *högaktade*, *högvälaktade* och *välaktade*.⁶⁷ I tillfällesdikter användes med andra ord titlar för att fritt berömma.⁶⁸ Resultatet blev att både vertikala och horisontella gränser blev mer flytande. Behovet av att visa hövlighet mot individen var större än behovet av att manifesteras social stratifiering.

Ännu tydligare framgår detta av kvinnliga titlar. Visserligen framgick en gift kvinnas anseende ofta genom titlarna *fru-madame-bustru*, vilka precis som i andra källtyper i fallande ordning markerade samhällsställning.⁶⁹ I övrigt var dock distinktionerna mindre klara. Den ovanliga titeln *matrona* användes såväl om präst-, ämbetsmänna-, hantverkar- och köpmannamakor som om en del kvinnor av oklar social tillhörighet.⁷⁰ För ogifta kvinnor användes i sin tur *jungfru* om alla, oavsett social tillhörighet: adel, präst, befäl, högre eller lägre tjänsteman samt hantverkare eller köpman.⁷¹

Så långt kvinnors civilståndstitlar. Domstolsmaterialet gav endast äretitlar till adliga kvinnor: *välborna* eller *högvälborna*. I tillfällesdikterna fick däremot även ofrälse kvinnor äretitlar. De var dock inte stratifierande på något sätt. Alla utgjordes av variationer av egenskapen *dygd*. Detta säger i sig något om synen på kvinnors positiva egenskaper. Begreppet *dygd* var inte lika starkt kopplat till sexuell försiktighet som det senare har kommit att bli, utan avsåg vid denna tid berömliga egenskaper i allmänhet.⁷² Det faktum att arten av dygden inte preciserades i de här källorna innebär att kvinnor inte tillerkändes några specifika egenskaper alls: de förväntades helt enkelt vara dygdiga i allmänhet. Återigen påminns vi om att horisontella skillnader kvinnor emellan inte var intressanta.

Inte heller vertikala skillnader betonades, trots att dygdetitlarna fanns i många varianter: *dygdädla*⁷³, *dygderika*⁷⁴, *dygdesamma*⁷⁵, *dygdälskande*⁷⁶, *dygdförnäma*⁷⁷, *av sitt köns dygder zirda*⁷⁸, *dygdzirande*⁷⁹, *dygdbeprydd*⁸⁰ eller kort och gott *dygdiga*⁸¹. Inget tyder nämligen på att valet av titel berodde på den prisade kvinnans sociala tillhörighet. Den vanligaste titeln, *dygdädla*, gavs till kvinnor vars make (eller blivande make) besatt så olika positioner som sergeant, prost, komminister, assessor, bokhållare, häradshövding, inspektor, länsman, bokbindare eller köpman, för att bara nämna några. Den mindre vanliga titeln *dygdesamma* omfattade en prostinna, en pastorskä, en guldsmedshustru samt en kaplans, en bokhållares, en köpmans, en traktörs och en gelbgjutares tillkommande. Variationen och detaljrikedomen var alltså större i tillfällesdikter än i andra källor, men de iakttagelser som gjorts där stärks: horisontella skillnader mellan kvinnor markerades inte och vertikala endast med gifta kvinnors civilståndstitlar.

Trots att detaljerna i tillfällesdikterna är fler än i andra källor, framstår skillnaderna mellan sociala grupper som mindre. Det rikare språket användes i några fall

för att finkalibrera sociala skillnader, i några för att befordra vissa personer eller samhällsgrupper, men framför allt för att förhållandevis fritt berömma vänner och patroner. I hyllningsskrifter frångicks strikt titulatur och därmed överskreds både horisontella och vertikala gränser. Trots att professions-, stånds- och statusskillnader iaktogs även här och att civilstånd och statstjänst kan läggas till de principerna, var manifesteringen av social stratifiering mindre strikt.

Slutsatser

Utgångspunkten för denna studie har varit att pröva genrens/källtypens betydelse för manifestationer av social stratifiering i 1730-talets Sverige. Mer precis har frågan varit om studier av titulering i texter skrivna av enskilda – lagfartsbrev och tillfällesdikter – ger en annan bild av social gränsdragning än studier av myndighetsmaterial, här företrätt av rättegångsprotokoll. Det bakomliggande problemkomplexet är huruvida social stratifiering i praxis följde andra gränslinjer och var mer flexibelt kontextbunden än i schematiska och idealtypiska framställningar. En tidigare undersökning av just rättegångsprotokoll gav negativt besked: där var gränserna och principerna för titulering fasta. Den här undersökningen visar dock att privatpersoner använde titlar på ett annat sätt än domstolar. Skillnaden låg visserligen framför allt i val av formuleringar. Variationen av titlar var större, men samma sociala gränser uppehölls i de allra flesta fall. Samtidigt fanns skillnader även i själva stratifieringen, vilka trots att de var små ändå är intressanta.

Tillsammans med den tidigare studien av rättegångsprotokoll ges följande bild av social stratifiering via titlar på 1730-talet: *Stånd*, *status* och *profession* kvarstår som viktiga principer, den sistnämnda enbart för män. Till dem kan nu läggas *civilstånd* för kvinnor respektive rollen som *statstjänare* för män. Den första av dessa nya principer är dock känd sedan tidigare och den senare var mindre markerad. Kvinnor kategoriserades dock allmänt i lägre utsträckning än män efter vilken samhällssfär de tillhörde.

En viktig skillnad är också att källor producerade av privatpersoner var utförligare, artigare och friare än rättegångsprotokoll. Detta innebar i några fall att nya gränser upprättades. Här kan förutom poängteringen av statstjänst nämnas den professionella åtskillnaden mellan ståndsbröderna professorer och prostar. Oftare ledde däremot den fria utförliga artigheten till motsatsen, nämligen att de gränser som iaktogs i protokoll överskreds i inlagor och tillfällesdikt. Även i detta fall rörde det sig om undantag, men ibland vann artighetsprincipen över stratifieringsprincipen. Vanligen ledde detta enbart till att vertikala gränser blev

mindre tydliga. Representanter för samhällets mellanskikt fick finare titlar utan att de som stod högre i rang befordrades ytterligare ett steg. Skillnader i status blev därmed mindre markerade.

Ibland upphävdes till och med så stora skillnader som horisontella och dikotomiskt vertikala gränser. De främsta exemplen är hur *bögaktad* användes om personer som inte var ämbetsmän och hur studenter fick titlar som i rättegångsprotokoll var reserverade för deras lärare – eller ställföreträdande fäder enligt tidens synsätt. Att behaga var i de fallen viktigare än att kategorisera. Det är signifikant att detta slog igenom i texter som hade enskilda personer som upphovsmän, medan myndighetsmaterialet förblev striktare.

Den stora skillnaden ligger dock inte i att andra sociala gränser manifesterades, utan i att titlarna i sig var mindre fasta. Hemmakonstruktioner som *bögäreborn* och *välmanhaftig* visar att det i privatmaterial till skillnad från i protokoll fanns utrymme att experimentera och pröva nytt. Intressant nog innebar även det att sociala skillnader oftare blev mindre markerade. Sådana titlar användes fördomsfritt om människor från olika horisontella och vertikala strata och förde därmed samman i högre grad. Därför är det värt att poängtera de flexibla och oprecisa inslagen i materialet som viktiga resultat för fortsatta studier, trots att de inte dominerade.

Spridda undantag är lätta att förbise och det kan med fog hävdas att likheterna mellan de olika källtyperna dominerade över olikheterna. I en jämförelse mellan materialen är det dock viktigt att privatpersoners texter gav utrymme för variation och frihet över huvud taget. Protokollens konsekventa titulering innebar ingen potential till förändring. I inlagor och tillfällesdikter, där både uttryck och gränser utmanades, kan däremot nya sätt att titulera och nya faktorer för social stratifiering gradvis ha växt fram – trots att skillnaden vid denna tid var liten. Inför fortsatta studier om utvecklingen under resten av 1700-talet kommer detta att bli en viktig utgångspunkt: när det gäller praxis var källor tillkomna genom privatpersoners initiativ mer flexibla och därmed mer föränderliga än myndighetsmaterial. Därför är det rimligt att förvänta sig att förändringar dyker upp där först för att sedan eventuellt sprida sig till formellare texter.

Noter

1. Studien är en del av det RJ-finansierade samarbetsprojektet *Se Ståndssambället!* (SESO). Jag vill tacka mina projektkamrater och alla andra kollegor som har kommit med värdefulla synpunkter.

2. Se till exempel Britt Liljewall, *Bondevardag och samhällsförändring: studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet* (Göteborg, 1995), s. 314 f.; Johan Sjöberg, *Makt och vanmakt i fadersväldet: studentpolitik i Uppsala 1780–1850* (Uppsala, 2002), s. 165; Esbjörn Larsson, "Att studera titlar som kapital: en teoretisk diskussion kring militära titlar i 1700-talets svenska samhälle", i Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson & Patrik Winton (red.), *Med börd, svärd och pengar: eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900* (Uppsala, 2003); Lennart Ryman, *Salanus, Tunström och Sporrang: tillnamnsbruk och framväxten av släktnamn i Uppland* (Umeå, 2002), s. 294. Den sistnämnde studerar även andra titlar.

3. Peter Henningsen, "Rang och titler klinge skal omkring mit navn som bjælder: titulaturer, prædikater og patronymer i 1700-tallets Danmark", *1066 – Tidsskrift for historie* nr. 2 (2002), s. 14–16; David A. Postles, *Social Proprieties: Social Relations in Early-Modern England (1500–1680)* (Washington, DC, 2006); William Stafford, "Representations of the Social Order in *The Gentleman's Magazine*, 1785–1815", *Eighteenth Century Life* 33:2 (2009), s. 72–75. DOI: <https://doi.org/10.1215/00982601-2008-046>; Mikaela Sandahl, "Äretitlar och social status under svensk stormaktstid", opubl. B-uppsats (Linköpings universitet, 2013); Mikaela Sandahl, "Titlar: en undersökning om användandet av titlar och deras symboliska värde under 1800-talet i Sverige", opubl. C-uppsats (Linköpings universitet, 2014).

4. Henrik Ågren, "Status, Estate, or Profession?: Social Stratification via Titles in 1730s Sweden", *Scandinavian Journal of History* 42 (2017), s. 166–192. DOI: <https://doi.org/10.1080/03468755.2016.1265853>

5. Lagfartsbrevet har lästs i sin helhet, medan studien av tillfällesdikter har utgått från titelsidan, där den person aktstycket riktades till presenterades utförligt med namn och titlar.

6. Däremot har relationen mellan avsändare och titulerad inte undersökts, trots att det vore intressant. Det främsta skälet till det är att det ofta är oklart vem som har skrivit breven och dikterna.

7. Se förutom Sten Carlsson, *Ståndssambälle och ståndspersoner 1700–1865: studier rörande det svenska ståndssambällets upplösning* (Lund, 1949) även till exempel Sven Erik Åström, *Ståndssambälle och universitet: universitetsbesöken som socialt fenomen i Österbotten 1722–1808* (Helsingfors, 1950), s. 27 f.; Ingvar Elmroth, *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720–1809: en socialhistorisk studie* (Lund, 1962), s. 227; Sten Carlsson, *Att byta samhällsklass: ståndscirkulation och sociala omgrupperingar i det svenska samhället förr och nu* (Stockholm, 1971), s. 16 f.; Kaarlo Wirilander, *Herrskapsfolk: ståndspersoner i Finland 1721–1870* (Stockholm, 1982), s. 12; Jan Sundin, *För Gud, staten och folket: brott och rättsskipning i Sverige 1600–1840* (Lund, 1992), s. 28 f.

8. Se till exempel Andersson, Larsson & Winton (red.) 2003; Karin Sennefelt: *Politikens hjärta: medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm* (Stockholm, 2011); Carl Mikael Carlsson, *Det märkvärdiga mellantinget: jordbrukares sociala status i omvandling 1780–1900* (Stockholm, 2016), s. 32.

9. Se till exempel Robert Mousnier, *Social Hierarchies: 1450 to present* (London, 1973, 1:a utg. 1969), s. 23; George Duby, *The Three Orders: Feudal Society Imagined* (Chicago, 1980, 1:a utg. 1978), s. 1; Wirilander 1982, s. 56; Peter Englund, *Det botade buset: adliga föreställningar om sambället under stormaktstiden* (Stockholm, 1989), s. 26; Peter Burke, "The Language of Order in Early Modern Europe", i M. L. Bush (red.), *Social Order and Social Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification* (London, 1992), s. 4 f. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315845081>; Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige* (Lund, 2004), s. 22. Detta synsätt utmanades visserligen under 1700-talets strukturomvandlingar, men var fortfarande ett ideologiskt fundament.

10. Mikael Alm, "Making a Difference: Sartorial Practices and Social Order in Eighteenth-Century Sweden", *Costume* 50:1 (2016), s. 42–62 (s. 46). DOI: <https://doi.org/10.1080/05908876.2015.1129858>; C. M. Carlsson 2016, kap. 3.

11. Sarah Maza, *The Myth of the French Bourgeoisie: An Essay on the Social Imaginary 1750–1850* (Cambridge, Massachusetts, 2003); Peter Hallberg, "The Politics of Description: Egalitarianism and Radical Rhetoric in Pre-revolutionary Europe, Sweden 1769–1772", *History of Political Thought* XXVIII (2006), s. 291 f.; Leif Runefelt, *Att basta mot undergången: anspråk, flyktighet, föreställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830* (Lund 2015), s. 162.

12. Ågren 2017, s. 11.

13. Ågren 2017, s. 16 f. En grupp som är svår att hänföra till någon enskild av dessa principer är befäl. De var en distinkt yrkesgrupp med den specifika titeln *manhaftig*. Kraven på kompetens och utbildning var dock mindre än när det gäller präster, ämbetsmän och hantverkare. Alltså var villkoren för deras gruppexklusivitet delvis av ståndskaraktär. Åström 1950, s. 184 f.; Fredrik Thisner, *Militärstatens arvegods: officerstjänstens socialreproduktiva funktion i Sverige och Danmark, ca 1720–1800* (Uppsala, 2007), s. 55.

14. Ågren 2017, s. 8. Med reservation för att statusen som ståndsperson var tveksam för en del titulerade tjänstemän – exempelvis länsmän – och att Salas silverbergsmän var mer ståndspersonsmässiga än de flesta hantverkare. Se S. Carlsson 1949, s. 10; Wirilander 1982, s. 88; Per Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd: den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775* (Lund, 1993), s. 50 för olika bedömningar av både hantverkare och lägre tjänstemän. Se också C. M. Carlsson 2016, s. 92.

15. Johan Biurman, *En kort dock tydlig bref-ställare...* (Stockholm, 1731). En första utgåva kom redan 1729, men 1731 års version var mer utförlig. Se vidare Stina Hansson, *Svensk brevskrivning: teori och tillämpning* (Göteborg, 1988), s. 22.

16. Ett mått på dess inflytande är alla nyutgåvor som kom ut under resten av 1700-talet: 1739, 1748, 1754, 1767 och 1792. Alla innehöll identiska rekommendationer vad gäller äretitlar. Johan Biurman, *En kort dock tydlig bref-ställare...* (Stockholm, 1739), s. 130–133; Johan Biurman, *En kårt dock tydlig bref-ställare...* (Stockholm, 1748), s. 130–133; Johan Biurman, *En kårt dock tydlig bref-ställare...* (Stockholm, 1754), s. 130–133; Johan Biurman, *En kårt dock tydlig bref-ställare...* (Stockholm, 1767), s. 130–133; Johan Biurman, *En kort dock tydlig bref-ställare...* (Stockholm, 1792), s. 130–133.

17. Till exempel adlige majoren "välborne" Julius Henrik von Höffner, 26/8 1734; syslomanen "ärevördige och höglärde" Johan Hernodius, 9/7 1734; guldsmeden "mäster" Nils Löfman, 16/6 1735. Allt ur Uppsala rådhusrätts och magistrat AIIb:1c, Uppsala landsarkiv (ULA).
18. Biurman 1731, s. 132.
19. 10/2 1735, Uppsala rådhusrätts och magistrat AIIb:1c, ULA.
20. Erik Bodman, 9/7 1734 (två inlagor); Anders Kihlberg, 29/7 1734, Uppsala rådhusrätts och magistrat AIIb:1c, ULA. Bodman titulerades ena gången dessutom med formen "ärebore och konsterefare mäster".
21. Biurman 1731, s. 132.
22. Johan Holmberg och Eva Mejer, 14/4 1735; Carl Lemoin, 16/6 1735, Uppsala rådhusrätts och magistrat AIIb:1c, ULA.
23. Carl Lemoin stod till exempel som mäster i rättens introduktion till samma ärende.
24. Anders Upström, 22/7 1734; 21/4 1735, Uppsala rådhusrätts och magistrat AIIb:1c, ULA.
25. Ågren 2017, s. 9.
26. Anne Marie Fällström & Ilkka Mäntylä, "Stadsadministrationen i Sverige-Finland under frihetstiden" i Birgitta Ericsson et al., *Stadsadministrationen i Norden på 1700-talet* (Oslo-Bergen-Tromsö, 1982), s. 197–200; 216–220.
27. Till exempel pastorskan "madame" Ingeborg Sparrman, 17/6 1734; slottsvaktmästaren Petter Bergstedt (ingen titel), 9/7 1734; "ädel och högaktad herr" om icke namngiven borgmästare, 7/1 1734; slottsfogden "ädel och högaktad" Paul Erman, s. d., Uppsala rådhusrätts och magistrat AIIb:1c, ULA.
28. Begreppsparet vertikal och horisontell stratifiering avser skillnader i rang eller status (vertikal) å ena sidan och skillnader i funktion eller samhällsfär (horisontell) å den andra. Pitirim Sorokin, *Social Mobility* (New York, 1927), s. 7 f. Distinktionen är inte absolut eftersom många horisontella indelningar också var vertikala, men med vertikal stratifiering avses i denna artikel rang- eller statusskillnader inom en given grupp.
29. Nils Kyronius, 22/3 1735; Carl Hultman, 14/4 1735; Anton Papi, 19/5 1735, Uppsala rådhusrätts och magistrat AIIb:1c, ULA.
30. Detta gällde både i rättegångsprotokoll (Ågren 2017, s. 12 f.) och i rättens anteckningar i lagfartsprotokollen: till exempel vinhandlaren "herr" Olof Apelroth, 26/8 1734; akademifältskären "herr" Carl Hultman, 21/4 1735; språkmästaren "herr" Anton Papi, 9/6 1735, Uppsala rådhusrätts och magistrat AIIb:1c, ULA. Det hände också att sådana inte titulerades alls: till exempel köpmannen Erik Granberg, 17/2 1735; akademifältskären Carl Hultman, 14/4 1735; språkmästaren Anton Papi, 9/6 1735, Uppsala rådhusrätts och magistrat AIIb:1c, ULA.
31. Elisabeth Hammar, *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807: undervisningssituationer och lärare* (Stockholm-Uppsala, 1981), s. 19.
32. Hammar 1981, s. 90; 97, 151.

33. Se not 27.

34. Personalverser över enskilda. 4:0, 1730–1739, Uppsala universitetsbibliotek (UUB). Noter till dessa följer ett eget system. Tillfällesdikterna är tryckta, men inte sökbara via bibliotek. Att referera enligt mallen författare, *verknamn* (ort, år) hjälper inte läsaren att hitta verket. Därför utgår referenserna primärt från samlingen, som arkivalier. I den är tillfällesdikterna sorterade i bokstavsordning efter huvudpersonen i hyllningen, inte efter författaren. Noterna utgår därför från principen: åsyftad person, *verkets huvudperson* [som ofta, men inte alltid är samma individ] (ort, år), samling. Se följande noter.

35. Till exempel "välborne herr" Hans Fredrik Standaerhielm och "högvälborne herr baron" Ulric von Düben, *von Düben* (Stockholm, 1737); prosten "högärevärdige och höglärde" Eric Biörck, *Biörck* (Västerås, 1734); kyrkoherden "ärevärdige och högvällärde" Magnus Fornelius, *Fornelius* (Linköping, 1733); komministern "ärevärdige och vällärde" Jacob Hagman, *Hagman* (u. o., 1735); häradshövdingen "ädle och högaktade" Carl Apelberg, *Apelberg* (Stockholm, 1738); bokhållaren "äreborne och välbetrodde" Eric Hammar, *Hammar* (Västerås, 1735); länsmannen "äreborne och välaktade" Lars Bäckman, *Bäckman* (Uppsala, 1731); kaptenskan "välborna fru" Beata Ugglå, *Bäck* (u. o., 1730). Samtliga ur Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

36. 271 av 272 kontrollerade.

37. Till exempel tenngjutaren Nicolaus Berg, *Berg* (Stockholm, 1732); gelbgjutaren Daniel Behring, *Behring* (Stockholm, 1736); mästaren Carl Engman, *Engman* (Uppsala, 1730); hovslagaren Michael Hopp, *Hopp* (Stockholm, 1731), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

38. Till exempel tullskrivaren "äreborne och välbetrodde" Carl Jörgen Berg, *Berg* (Jönköping, 1731); inspektorn "äreborne och välbetrodde" Sven Dubb, *Dubb* (u. o., 1733); lantmätaren "äreborne och välbetrodde" Peter Duker, *Duker* (u. o., 1732); "äreborne och välaktade herren" Andreas Berg, *Berg* (Stockholm, 1739); källarmästaren "äreborne och välaktad" Philip Boevi, *Boevi* (Stockholm, 1734); köpmannen "äreborne och välaktad" Jacob Collin, *Collin* (Åbo, 1730), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

39. Rådsmannen Martin Hartman, *Hartman* (Lund, 1730); borgmästaren Josias Hegardt, *Hegardt* (Lund, 1730), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

40. Biurman 1731, s. 132.

41. Ågren 2017, s. 9. Se också Biurman 1731, s. 131.

42. Vid titulering. När prästmän presenterades i längre beskrivningar framhävdes däremot gärna deras fromhet. Martin Tunefalk, *Äreminnen: personmedaljer och social status i Sverige cirka 1650–1900* (Lund, 2015), s. 98.

43. Till exempel prosten Nicolaus Corylander, *Corylander* (u. o., 1737); prosten Petrus Gagnius, *Gagnius* (Stockholm, 1731); prosten Andreas Hesselius, *Hesselius* (Stockholm, 1734); professorn Andreas Grönwall, *Hof* (Uppsala, 1731); professorn Anders Celsius, *Celsius* (u. o., 1738); professorn Elias Frondin, *Christiernin* (Stockholm, 1734); akademisekreteraren Johan Erick Fick, *Fick* (Uppsala, 1738), Personalverser över enskilda. 4:0.

1730–1739, UUB. Av källan framgår inte att Fick var jurist, men det var han. Claes Annerstedt, *Uppsala universitets historia* III:1 (Uppsala, 1913), s. 75.

44. "troman", i *Nationalencyklopedin* 18 (Höganäs, 1995), s. 436.

45. Claes Ekeblad, *Ekeblad* (u. o., 1737); Bengt Horn, *Horn* (Stockholm, 1738); Nicolaus Barchius, *Barchius* (Västerås, 1733); Nicolaus Grip, *Grip* (Uppsala, 1737), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB. Biskopar hade uppenbarligen en värdighet i nivå med regementschefer trots att de formellt sett inte var rangordnade vid denna tid.

46. Gunnar Artéus, *Krigsmakt och sambälle i frihetstidens Sverige*. (Stockholm 1978), s. 124.

47. Lennart Kjellberg, *Den klassiska romanens Ryssland* (Göteborg, 1964), s. 86,106; Henningsen, 2002, s. 12. Som detalj kan nämnas att de påbjudna titlarna för ryska ämbetsmän under kejsardömet anspelade på börd och inte på position. Här antydde alltså att de hade fötts till sin position likt adelsmän, inte utnämnts till den likt ämbetsmän. Kjellberg 1964, s. 85.

48. Artéus 1978, s. 134; Sandahl 2013; Ågren 2017, s. 9.

49. Artéus 1978, s. 122; 124; 126 f.

50. *Brauner* (Uppsala, [1733]); *von Fersen* (u. o., 1736); *von Düben* 1737, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB. En process där ämbetet gradvis blev viktigare än bördens för adelsmäns status pågick under denna tid. Tunefalk 2015, s. 114.

51. Detta gäller till exempel bildhuggaren Olof Ekenberg, *Ekenberg* (u. o., 1732); tapetseraren Christian Gundelach, *Gundelach* (Uppsala, 1734); bokbindaren Johan Hult, *Hult* (Stockholm, 1735), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

52. Bruksbokhållaren Johan Holmstedt, *Holmstedt* (Uppsala, 1734); inspektorn Hans Henrich Baur, *Baur* (Lund, 1732); bruksinspektorn Martin Gezelius, *Gezelius* (Stockholm, 1733); stadsfiskalen Samuel Ekerman, *Ekerman* (Stockholm, 1739); uppbördsmannen Carl Colwin, *Colwin* (Stockholm, 1732), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

53. Tullnären Olof Burman, *Burman* (Stockholm, 1732); lantmätaren Gabriel Esping, *Esping* (Stockholm, 1736), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

54. Bland tillfällesdikter finns också exempel på bokhållare, inspektorer och lantmätare som titulerades välbetrodda: bokhållaren Carl Haldin, *Haldin* (Stockholm, 1735); bruksbokhållaren Erik Hammar, *Hammar* 1735; inspektorn Sven Dubb, *Dubb* (u. o., 1733); inspektorn Daniel Dömmmer, *Dömmmer* (Uppsala, 1732); lantmätaren Peter Duker, *Duker* 1732, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

55. Till exempel "vällärde": Jacob Dahlberg, *Dahlberg* (Västerås, 1736); Johannes Follenius, *Follenius* (u. o., 1733), "högvällärde": Samuel Biberg, *Biberg* (Stockholm, 1739), "höglärde": Laurentius Baelter, *Baelter* (Uppsala, 1731); Gustav Christiernin, *Christiernin* 1734; Matthias Ekström, *Ekström* (Uppsala, 1734), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB. Det är dock värt att notera att höglärd endast förekom i samband med magisterpromotion, då den hyllade var på väg ut ur studentrollen och in i rollen som mogen akademiker.

56. Ågren 2017, s. 13.

57. Jonas Bergman, *Bergman* (Uppsala, 1730); Olof Bång, *Bång* (Stockholm, 1735), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB. Här användes titeln dessutom om brukspatroner. Jonas Classon, *Classon* (Stockholm, 1735); Daniel Hejke, *Hejke* (Uppsala, 1737), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB. I de fallen är det svårt att jämföra eftersom den ende brukspatron som förekom i protokollen bara kallades *herr*. Petter Mattisson, 18/I 1733, Sala silverberglags arkiv AI:36, ULA. Det är dock rimligt att anta att högaktad inte var den etablerade äretiteln för brukspatroner i protokollen heller.

58. Johan Corlborn, *Corlborn* (Uppsala, 1734); Nicolaus Grip, *Grip* 1737, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

59. Ågren 2017, s. 11.

60. Ågren 2017, s. 9; "manhaftige" fänriken Gustav Grabbe, *Grabbe* (Åbo, 1731); "manhaftige" föraren Johan Fæder, *Fæder* (Åbo, 1735); "välmanhaftige" kvartermästaren Lars Hallberg, *Hallberg* (u. o., 1734), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

61. Till exempel fältskären Johan Corlborn, *Corlborn* 1734; sergeanten Nicolaus Grip, *Grip* 1737; bruksinspektorn Martin Gezelius, *Gezelius* 1733; tullnären Olof Burman, *Burman* 1732; uppbördsmanen Carl Colwin, *Colwin* 1732, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB. Intressant nog endast när personer som inte skulle kallats högaktade i andra källor titulerades.

62. Laurentius Baelter, *Baelter* 1731; Samuel Biberg, *Biberg* 1739; Jacob Dahlberg, *Dahlberg* 1736; Johannes Follenius, *Follenius* 1733, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

63. Peter Hagelstein, *Hagelstein* (u. o., 1738); Carl Haldin, *Haldin* 1735, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

64. Johan Fæder, *Fæder* 1735, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

65. Lars Hallberg, *Hallberg* 1734, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

66. Komministern "välärevördige och vällärde" Carl Birgersson, *Birgersson* (Norrköping, 1738); kyrkoherden "välärevördige och höglärde" Johannes Brandtberg, *Brandtberg* (Stockholm, 1736); prästfrun "väläreborna och dygdädla" Anna Follin, *Callerholm* (Lund, 1735); prästfrun "högåreborna och dygdälskande" Maria Askebom, *Follenius* (u. o., 1731), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

67. Se förutom noterna 53 och 57 till exempel lantmätaren "välbetrodde" Peter Duker, *Duker* 1732 resp. "högvälaktade" Peter Dukert, *Dukert* (u. o., 1732); köpmannen "välaktade" Erich Dahlbom, *Dahlbom* (u. o., 1735); köpmannen "högvälaktade" Eric Ekeroth, *Ekeroth* (u. o., 1731), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

68. En möjlig invändning här är att skillnaderna utgick från personlig status baserad på exempelvis förmögenhet eller förtroende inom yrket. Mot det talar dock till exempel att samma person, Peter Duker, fick olika titlar i två olika verk tillkomna vid samma tillfälle. Se not 67. (Namnet stavas olika, men det är samma individ.)

69. Till exempel konsulinna "fru" Margareta Claesson, *Alström* (Göteborg, 1738); prostinnan "fru" Catharin Barfot, *Barfot* (Lund, 1730); köpmannamakan "mad." Beata Trundman, *Bång* 1735; köpmannamakan "madame" Catharina Lenning, *Grubb* (u. o., 1735); traktörskan "hustru" Margareta Hallman, *Hallman* (Stockholm, 1732); bokbindarmakan "hustru" Maria Reen, *Hult* 1735, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.
70. Till exempel pastorskan Elsa Hambræa, *Brandtberg* 1736; bokhållarmakan Elisabet Jeansson, *Hagman* 1734; köpmannamakan Maria Berghult, *Ekeroth* 1731; gelbgjutarman Sibilla Haas, *Bebring* 1736; hustru Hedvig Carlbom, *Carlbom* (Stockholm, 1734), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.
71. Till exempel adliga Gunilla Montgomery, *Drake* (u. o., 1733); kyrkoherdedottern Maria Fornelia, *Fornelius* 1733; förarbruden Eva Ingman, *Fader* 1735; häradshövdingebruden Hedwig Ek, *Apelberg* 1738; länsmansbruden Barbro Liung, *Bäckman* 1731; tenngjutarbruden Birgitta Gillman, *Berg* 1732; köpmanbruden Hedvig Arnell, *Dahlbom* 1735, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB. Den specifikt adliga titeln *fröken* användes alltså inte alls. Ett enstaka undantag från jungfru-tituleringen var däremot kyrkoherdebruden Anna Follin (*Callerholm* 1735) som titulerades "mad.", rimligen en förkortning av *mademoiselle*. Termen är känd i Sverige sedan mitten av 1600-talet som titel för ofrälse och ogift kvinna av högre status. Sten Carlsson, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor: ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället* (Uppsala, 1977), s. 16. Den förefaller dock ha varit mycket ovanlig fortfarande på 1730-talet.
72. Bengt Lewan, *Med dygden som vapen: kring begreppet dygd i svensk 1700-talsdebatt* (Stockholm, 1985), s. 13; Janne Lindqvist Grinde, *Dygdens förvandlingar: begreppet dygd i tillfällestryck till bandelsmän före 1780* (Uppsala, 2002), s. 19–21.
73. Till exempel sergeantbruden Armica Grodman, *Grip* 1737; prostinnan Elisabeth Schult, *Canutius* (Lund, 1730); komministerbruden Maria Corylander, *Birgersson* 1738; assessorskan Brita Ahlström, *Geringius* (Stockholm, 1738); bokhållarbruden Elisabet Jeansson, *Hagman* 1734; häradshövdingebruden Hedwig Ek, *Apelberg* 1738; inspektorsbruden Clara Grape, *Dömmer* 1732; länsmansbruden Barbro Liung, *Bäckman* 1731; bokbindarmakan Maria Reen, *Hult* 1735; köpmannamakan Maria Berghult, *Ekeroth* 1731, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.
74. Till exempel förarbruden Eva Ingman, *Fader* 1735; fältskärrbruden Catharina Dicander, *Corlborn* 1734; pastorskan Catharina Lithovia, *Bäck* (Åbo, 1730); bokhållarbruden Christina Hoffman, *Hammar* 1735; borgmästarinnan Maria Lange, *Hegardt* 1730; länsmansbruden Elisabet Holmberg, *Hartman* (Uppsala, 1730); hovslagarbruden Magdalena Lans, *Hopp* 1731; köpmanbruden Catharina Ahlgren, *Bergstedt* (Strängnäs, 1734); brukspatronsbruden Christina Hedengran, *Hejke* 1737, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.
75. Prostinnan Catharin Barfot, *Barfot* 1730; pastorskan Margareta Brandt, *Brundelius* (u. o., 1730); kaplansbruden Elisabetha Sipenia, *Hansenius* (Åbo, 1730); bokhållarbruden Brita Biörck, *Haldin* 1735; gelbgjutarbruden Sibilla Haas, *Bebring* 1736; guldsmedsma-

kan Anna Rolfink, *Bengtsson* (Stockholm, 1730); köpmannabruken Sara Agrelina, *Collin* 1730; traktörsman Margareta Hallman, *Hallman* 1732, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

76. Prästfrun Maria Askebom, *Follenius* 1731; komministerbruden Sara Kempe, *Arnström* (Uppsala, 1738); prostdottern Christina Biörck, *Biörck* 1734; mästarhusstrun Anna Flodberg ("dygd- och gudsälskande"), *Engman* 1730; källarmästarbruden Margaretha Lindberg, *Boevi* 1734, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

77. Professorsbruden Anna Meurman, *Bergius* (Åbo, 1730), Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

78. Kyrkoherdebruden Sara Stokenborg, *Agrivillius* 1732, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

79. Lantmätarbruden Margareta Westerling, *Duker* 1732, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

80. Tenngjutarbruden Birgitta Gillman, *Berg* 1732, Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

81. Kyrkoherdedottern Maria Fornelia, *Fornelius* 1733; pastorskan Elsa Hambræa, *Brandtberg* 1736; komministermakan Brita Wallman, *Hagman* 1735. Dessutom användes flera av ovanstående titlar om människor av okänd social tillhörighet. Dessa har lämnats åt sidan. Personalverser över enskilda. 4:0. 1730–1739, UUB.

Summary:

Varying Styles of Address: A Comparison of Titles and Social Stratification in 1730s Sweden

This study analyses the relation between styles of addressing people and social stratification in 1730s Sweden. The aim is to see how titles signalled social belonging in practice, specifically when people communicated reciprocally. In an earlier study, titles painted a unanimous picture of social stratification. Borders between social groups were not always the same as in ideal descriptions of early modern society, but were strictly consistent. There would be little room for change if that were the entire truth; unanimous systems remain stable.

That study, however, was based on only one type of source material: court protocols. This study, therefore, tests whether other types of material will give a more varied result. To do so, two source types have been studied: letters and occasional poetry. In both, unlike court protocols, private persons addressed one another.

The results show that private persons practised more variety in title choices. This meant that sometimes the social differences were more pronounced, although

more often they were less so. Titles were chosen more to please than to categorise. Even though the differences were small, these sources indicate a potential for change, which is a result that will be important for future research.

Keywords: titles; social stratification; estate society; court proceedings; occasional poetry; professionalism